

kenységet rendszeresen folytatott volna. Itteni szerepeltetését tehát csakis nagyszerű visszaemlékezései egy kisebb hányadának köszönheti. Éppen ezért, helye inkább a Világos utáni gyűjteményben lehetne.

Lisznyainak és Szelesteynek, gondolom, szintén. Jóllehet munkásságuk első periódusa a reformkorra esik, még sem mellőzhető, hogy írásaik dandárja, sőt, tevékenységük kulmináló pontja — fájdalom, negatív előjellel — Világos után mutatkozik. Azonban ad vocem Lisznyaiék; helyüket egy nem szabadságharc-korabeli, hanem reformkori gyűjteményben pl. a feldolgozásokban is méltatlanul mellőzött Bozzai Pál verseivel lehetne megtölteni. Persze, nem a mostani arányok szerint, hiszen a tragikus sorsú Bozzai költői pályafutása rövid. De jeles verseket felmutató: a fiatal Arany aligha volt rossz órájában, midőn ideig-óráig azt hitte, hogy az elszórtan megjelenő Bozzai-költemények szerzője az álnév mögé bújt Petőfi.

A további példák felvonultatása, azt hiszem, felesleges. Látható: a gyűjtemény szereplői, egy-két Világos utáni író-típust leszámítva, visszakivánczolnak eredeti helyükre, a reformkorba. Egy esetben — ez Vachot-né — szinte humorosan; ugyanis a reformkorba osztott férjétől jelenleg el van választva. E példát különben egy hírlapi glossza már szóvá tette.

A Vachot-pár szétválasztása azonban, ugyanúgy amint Arany és Jókai bemutatása az időrendileg későbbi kötetben, arra figyelmeztet, hogy Pándi gyűjteményének tán bizonyos kényszerhelyeztetéssel kellett igazodnia. Meglehet; e gyanút az egyes szöveggyűjtemény-kötetek megjelenési évszámai keltik. A reformkori válogatás 1955-ben jelent meg,

a Világos utáni 1961-ben, legutoljára, azaz 1962-ben pedig a szóban forgó. Persze, más kérdés, hogy az időrendi határok és gyűjtési körök kijelölése ehhez képest szánt szándékkal történt-e vagy nem. Lényeges az elv, az eredmény, amelynek nem megnyugtató össze-tevőit bemutatni próbáltam.

A végső konklúzió tehát csak az lehet, hogy a szöveggyűjtemény-sorozatot egy méltán várható második kiadás alkalmával tökéletesíteni, egységesíteni kellene. Legelőbb is a gyűjtőköröknek a szigorúan értelmezett irodalomtörténeti korszakhatárokhoz való igazításával. Akár annak árán, hogy a reformkori válogatás így nem egy, hanem két kötetben kapna majd helyet.

Aztán az életrajzi bevezetések s egyéb jegyzetek egységesítése terén is. E tekintetben a bibliográfiai rész függelékyszerű hátra vetése nem praktikus, a kiadvány használhatóságát nehezíti meg. (Jó példával itt a Világos utáni gyűjtemény egy helyre sűrített jegyzetanyaga szolgál.) Továbbá egy új kiadás alkalmával a szöveghez hozzáférhetőségi tényezők gondosabb felmérésére is sort lehetne keríteni, hogy senki ne járjon úgy, mint jelenleg Tompa.

Végül az újabb kiadás apróbb szerkesztési gondjait (hogy pl. mi kerüljön adatok és elvek szerint az életrajzi és a bibliográfiai bevezetésekbe) ugyancsak újra kéne gondolni. Újragondolni és összegegyeztetni irodalomtörténetünk jövőre megjelenő négykötetes — négy fő korszak szerint tagolt — szintézisének anyagával. Márcsak azért is, mert ez a rendszerezés nemcsak a nagyközönség és a „szakmabeliek” számára készül, hanem azért is, hogy egyetleneken és főiskoláinkon a tankönyv szerepét töltsse be.

Somogyi Sándor

ERDÉLYI JÁNOS LEVELEZÉSE

1—2. köt. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: T. Erdélyi Ilona. Bp. 1960—1962. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézet. 520; 641. (A Magyar Irodalomtörténet-írás Forrásai, 2—3.)

Most derül ki, hogy ha szerették is — hisz nemigen tudunk az írói világban ellenségeiről —, aligha becsülték igaz érdeme szerint, mert a leveleit többnyire bizony elhányták, pusztulni engedték. Ezért az előttünk álló gyűjtemény 1635 darabja közül, melynek szövegét vagy kivonatát T. Erdélyi Ilona a tudomány rendelkezésére bocsátja, csupán kis töredék származik Erdélyitől, mindössze 279 levél. Ezek nagy része is első és második feleségéhez szól, tehát a családi hagyatékból való, vagy rendelkezése szerint olyan helyre került, az MTA-hoz, könyvkiadókhöz, egyházi fölöttésekhez, ahol félig-meddig mint hivatalos ügydarabokkal bántak vele. Egy nagy

csoportnak meg Toldy volt a címzettje, aki, tudjuk, minden kis papírt, melyen betűt látott, gondosan félrerakott. Csak ritka kivétel a levelező-társak között, aki — mint a Csengery testvérek vagy Szemere Miklós — a barátot, az író tiszteletébe meg azzal, hogy leveleit megőrizte. Példájukat, sajnos, sem a két Vachot, sem Kazinczy Gábor, sem Szontagh Pál vagy Pap Endre, a legközelebbi fidélisek sem követték. Még a derék pataki diákcímora, Mecsey Mihály sem, pedig mennyit hálálkodott azokért a levelekért: „Mikor én azokat olvasom, veled beszélgetek én akkor, kedvesek azok nekem — de mások is dicsérik.” „Leveleid... oly kapósnak itt,

mint Lovassy István representatiója...” (I. 13.). Erdélyi bezzeg féltő gonddal óvott és gyűjtött minden postai küldeményt, melyet kezéhez vett, akár szüleitől, akár az írókollégáktól, Vachott Nellikétől vagy Csorba Ilonától, igazgató korában az ügyes-bajos színésznéptől, később, Patakon a szárnyra bocsátott hálás tanítványoktól, pesti szerkesztőktől. Aligha valami pedáns kicsinyesség vagy az utókorra kacsintó hiúság volt e példás rendszeret oka, hanem az irodalomnak az a nemes felfogása, mely nemzeti fontosságot tulajdonított nemcsak a kész írói terméknek, hanem magának az irodalom-szervezet életének is, mely megszokta, hogy nemcsak műveivel köteles elszámolni a közvélemény előtt, de személyes viselkedésének gesztusaival is — „Én a nyilvánosság embere vagyok egy századnegyed óta...” (II. 234.)

Ez a felfogás még Kazinczy korának öröksége. Más tekintetben milyen sokat változtak azóta a szokások! A széphalmi mester művészi becsvágygal fogalmazta leveleit, életműve részének tartotta őket, mint egyéb „dolgozás”-ait. A köznapitól elütő emelkedettség jellemzi Bajza és Toldy fiatalkori levélváltását is, noha már nem a nyilvánosságra számító literátori műgond, hanem a két ifjú lélek romantikus, nagy barátságának érzelemhullámai emelték fentebb régióba vallomásaikat. Modorban, bár a közvetlenség modorában íródtak Petőfi és Arany levelei is: játékos kedély, tüntető dévajtság tündéri sziporkázása minden soruk, akart huncutkodás, természetes stilizáltság, stilizált természetesség. Erdélyi és legtöbb kortársa már igazi magánleveleket írt. Episztoláikban gyakorlati közlendőiket közölték, megbízásokat, tanácsokat adtak, lezesték vagy lemondták érkezésüket, könyvet kértek kölcsön, műveik kéziratát, nyomdai levonatait küldötték, sürgették az oly gyakran késedelmes tiszteletdíjat, néha pletykáltak egy kicsit. A tudomány persze kapva kap e tárgyias szövegek adatain is: dátumokat rögzít, anyagi viszonyokat bogoz ki, szerkesztőségi, cenzúrai, családi szövevényekbe lát be segítségükkel, kilesi az irodalom hétköznapjainak titkát, a lángszellemeket, amint fennkölt eszmecsere helyett írói orzásokon torzsalkodnak, vagy éppen a biliárdasztalnál versengenek, esetleg labda után szaladnak a budai hegyek tisztásán, sőt mi több, „mikén Hajna, szüzanya meztelen” megmártják magukat a Dunában. (I. 71.) Ha a múltat való színeiben akarjuk feltámasztani, szükségünk van ezekre az apróságokra, olykor pedig egyik-másik levél szándéktalanul is olyan adatokat szolgáltat, melyek a villanófény élességével rögzítenek egy-egy jellemző korpépet. Szakál Lajos például 1840. június 26-án leírja Erdélyinek a békési ellenzék lakomáját. „Lehetett enni-inni torkig és rogyásig, kinek hozzá

kedve s tehetsége volt.” Hát volt, nem kell félni; ittak — mégpedig pezsgőt — először az uralkodóra, majd annak egész nemzetségére, s figyelembe véve a Habsburgok szaporaságát, ez már csinos szám, és még csak ezután következett — „már egy kissé tombolóbb zajban” — az ellenzéki vezérferiák felkőszöntése, sorban Deáké, Klauzálé, Bezerédjé, Palóczyé, Beöthyé, Kossuthé, aki az idő tájt szabadult börtönéből, inni kellett „a nagy hazafiért, Wesselényiért”, s mikor az érdemes személyekből kifogytak, de pezsgő még maradt, ittak — „több ízben” — a megyéért, és „az egyesülés szelleméért”, nem feledkeztek meg természetesen a megye követeiről, és még további libatíkokat sejtet a levél „stb.”-je, de mikor a szegény kedélybeteg mártírra, Lovassy Lászlóra került volna a sor, a dicső társaság hangulata már olyan magasra hágott, hogy lehetetlen volt szóhoz jutni, és felkőszöntés helyett „borral locsolódni, zsemlyékkel kezdtek dobálni a vigkedvűek” — micsoda szatírai kép! mintha *Az elveszett alkotmányból* szakították volna ki, s olvasván, jobban megértjük Arany indulatait, és a legmulatságosabb — vagy a legszomorúbb? — az, hogy Szakál Lajos mindezt naiv lelkesedéssel adja elő, sőt hozzáfűzi, hogy élőszóval majd részletesebben is beszámol „ez igazán népszerű lakomáról”. Mit akarhatott még elmondani? Talán, hogy kinek a koponyáján csattant az elázott zsemlye? (I. 121.) S ha már a vigasságoknál tartunk, fölidézhajjuk a levelezésből egy másiknak képét is, és ez már szinte fogvacogató; Erdélyi kérdezi 1853. február 24-én menyasszonyától: „Kegyed nem volt Bajzáné házi multságában? Én nem tudom, minő állásuk van szegény Bajzáéknak, de alig hiszem, hogy könnyedén bálozhassanak...” (II. 73.). Ez az egyetlen eset, hogy Erdélyit egy kis emberszóláson kapjuk (s rögtön látjuk is, amint szeretné visszaszívni: „Azonban ez, lelkem, maradjon négy szem között”). Persze, megértjük a puritán viszolygást, Bajzáék valóban nem bálozhattak könnyedén, *épp ezekben a napokban* bocsátották árverésre ezeröttszáz kötetes könyvtárukat, meg aztán arra is gondolni kell, hová tették a bál idejére a szerencsétlen, idegrokkant apát, esetleg ama vers is eszükbe juthat: „Táncoljatok, lányok, táncoljatok!” — de éppen ez az, ami alig elviselhetően fájdalmas ebben a historiában: hogy inoghat a családi hajlék, mardoshat nemzeti bú, az élet komisz makacssággal követeli jussát, istenem, férjhez kell adni Lenkét. . .

A Csorba Ilonához írt levelek különösen becsek: Erdélyi szemérmes lénye ezekben tárulkozik ki a leginkább. Szerelmes volt? Elhinnők, ha mondaná, de nem mondja; *A merengőhöz* prózai parafrázisa ez az egész mátkai levelezés; a legtöbb, amit a huszonegy évvel fiatalabb lánynak kínál, egy szilárd

jellem becületes ragaszkodása, a sorstól bizony megvert, de panasza néma ajkú magányos férfi csendes vágyakozása a házi boldogság után és írói öntudata. „Kegyed, édes Iluskám, azzal a szép kis okos fejével igen jól tudja, hogy nem gróf Károlyi Eduárdhoz megy feleségül. . . Neki mindent ősei hagytak. Amit nem hagytak, azt talán meg sem szerzi; nekem őseim semmit sem hagytak, de hála isten! olyat is szereztem, amit ők nem is hagyhattak. Így én magam embere, magam ura és szolgája, de magam műve is vagyok.” (II. 66.) „Szegény ember létemre megvagyok, megélek anélkül, hogy császári fizetést húznék. Engem ezelőtt a nemzet fizete, most már szűkebb körre vonulva, egyházi felekezetem fizet, de azért nem vesztém el a nemzet előtt sem becsületesemet. . .” (II. 48.) Így, ilyen nyugalmas méltósággal tudott szólni magáról az egykori jobbágyfiú, akiben sem az alacsony származástól fűtött forradalmi indulatoskodás nem volt meg, mint Petőfiben, sem a fogyatékosági érzés bénító görcse, mint Tompában; szerencsés alkat, ő mindenkor megtalálta támaszát önértékének tudatában, melynek fokmérője munkásságának nemzeti hasznáról vallott erős meggyőződése volt, és ha sérelmeket kellett elviselnie, mint például házasságának akadályoztatásakor, nem lázadt, de nem is alázkodott, a bántások nem tudták kivetni egyensúlyából, legföljebb elmondta Kármán Fannijával: „Bezárom számat, és nem panaszkodom. . .” Ritka egyensúly jellemzi stílusát is, leveleiben éppúgy, mint írói munkáiban; irtózott attól, hogy pongyolában mutatkozzék, anélkül, hogy keresttség lett volna úrrá szavain, és ha csak egy honoráriumot kellett nyugtáznia, éppoly igényesen fogalmazott, mint amikor Hegel filozófiájának csontrendszerét öltöztette magyarosan érzékletes hasonlatai izomrétegeibe; stílusa maga volt a megtestesült fegyelem és tartalmasság, az jellemző rá, amit ő maga írt egy helyt: „Lehetetlen rosszul írni, ha szellemmel s gondolattal megrakva ír valaki. . .” (*Válogatott művei*, Bp. 1961. 466.) Miért hogy ez a stílus mindmáig nem talált méltatójára?

Szép emlékbeszédében Greguss jól határozta meg Erdélyi működésének három egymást követő főirányát: a költőt, a kritikai-műbölcséletit és a filozófiait; ő maga, Erdélyi, e hármas ágú tevékenység-közös gyökeréről, egységes éthoszárol vallott: „Senki sem olvasta hívebben a történetírókat, mint én. . . Figyelemmel voltam az ipar, céh- s jobbágyrendszer múltjára, s már-már történetiről lett befőler, de mind nem láttam, mind nem találtam még fel azt a lényegyet vagy inkább ős alapot, mely középpontja fogott volna lenni az én bölcsészettörténeti dolgozatomnak. Mikép a festész, midőn arcot másol, a szemet rajzolja ki legelőbb, hogy mintegy

folyvást nézhessen a másolandó egyén lelkébe: úgy kerestem én azt a szemet, melyen a magyarság szellemébe láthassak. . .” (*Válogatott művei*, 427—8.) Kereste a nép dalaiban, melyeket utánzott is, kereste a nemzet íróinak műveiben, kereste filozófiai hagyományainkban s végül magának a nyelvnek bölcselmi viselkedésében, s ekként, a történeti szempont hegeli csillagvilágtól vezelve, alkotta meg, ritka céltudatossággal, hármas-egységű életművét, ezt a zenei rondót, visszatérő ütemeivel, a magyar irodalomnak ezt a páratlanul arányosan szerkesztett kupolaboltozatát. És nyilván nem a hegeli dialektika vérré hasonított leckéitől függetlenül alakult ki, eredendő hajlamából is táplálkozva, életművének az a tulajdonsága, melyről a szakirodalom eddig nem beszélt: Erdélyi — ellentétben Bajzával, Gyulaival, másokkal — nem abban látta hivatását, hogy kritikáival egy üdvösnek fölsimert irányzat mellett, török-szakad, mindvégig kardoskodjék, nem mintha szenvedélyek nélkül való, pulya vagy állhatatlan természetet kapott volna a sorstól, hanem mert semmi sem volt lényétől annyira idegen, mint bárminő megmerevedés, betokosodás, és semmit sem áhított jobban, mind maga, mind az élete értelmével azonosított magyar irodalom számára, mint a szabad szárnyalást, a szüntelen megújulást, mely állandóságot csak abban az egyben ismer el, hogy mindenre valami újnak kell következnie. Íme vallomásai: „Nem tartok immár amaz ítészettel, mely örökös példányt rakott elénk. . . Ezért vagyok ellene az irodalmi korszakok becsomózásának úgy előre, mint hátrafelé. . . Szeretem a szellem útját nyitva tartani. . .” „Én mindent szeretek az irodalomban, csak az egyoldalúságot nem. . .” (*Válogatott művei*, 374, 466.) Ha e szavakban, mint véljük, megleltük Erdélyi egész törekvésének kulcsát, szelleme nehézkedésének irányát, magyarázatot kapunk látszólag különös pályafordulataira: a népköltészet nagy evangélistája, aki 1842-ben biblikusan szép igékkel hirdette a népi elem elsajátításának korparancsát, miként tudott elsőként szembefordulni a népieskedőkkel, Scribe fordítója miként a színi hatás trónra ültetőivel, a romantika gyermeke az egyniség kicsapongásaival, s ha levelezéséből ideírjuk még egy nagyon jellemző — 1850 április 12-én kelt — nyilatkozatát: „Mikor az egész világ politikus volt, én az esztétikát faggattam, most, mikor sem hír, sem kelet nem jár érte díjul, politikát tanulok. . .” (II. 19.), világosabban látjuk azt is, miért *kellett* Vörösmarty verseiről írt bírálatában a politikai költészet egyoldalúsága ellen — korántsem valamiféle elgyávult meghátrálás vagy széplélek finnyáság következtében — föl-szólalnia. Csak semmi becsomózás, csak semmi megrekedés! ez a kritikus az útmuta-

tásnál is fontosabb feladatának tartotta, hogy a zsákutcától óvjon, s ehhez páratlan érzékenységgel rendelkezett, kivételes fogékonysággal a változás és minden iránt, ami új, s a mondatot Kazinczy Gábor levelében, ahol tudunkra először tüzetik ki egy majdan sokat emlegetett szó programul: „A Táborozások központja leend a literatura *modern* irányzatainak (I. 54.) — írhatta volna, s több joggal, Erdélyi is.

XIX. századi irodalmunk legnagyobb esztétikai gondolkodóját manapság többnyire szűkebbül itéljük meg. Nem méltatlanság-e vajon, ahogy a legújabb népszerű magyar irodalomtörténeti mű bánik vagy inkább elbánt vele? 1849-ig terjedő első kötetében néhány fanyalgó sort olvashatunk róla, a másodikban, mivelhogy amott már „letárgyalták”, semmit, így tehát van egy terjedelmes irodalomtörténetünk, mely a műbírálat olyan remekéről, mint az *Egy századnegyedik a magyar szépirodalomból*, a filozófiai eszmélődés olyan fő-teljesítményéről, mint *A hazai bölcsészet jelene*, olyan kötbláakra kívánczó gondolatokról, mint aminőket Erdélyi *Egyetemes irodalomtörténetének* bevezetőjében olvashatunk, egyetlen szóval sem emlékezik meg. Pályafutásának a szabadságharc utáni szakaszára már-már valamiféle gyanú árnyéka hull; Pándi Pál legalább még óvatosan fogalmaz, mondván: Erdélyi munkássága ekkor „nem éri el a 40-es években írt tanulmányok magaslátát”. (*Szövegyűjtemény a forradalom és szabadságharc korának irodalmából*, 123.) Ebből legföljebb annyi igaz, hogy a forradalom után írt művekben elhalványul a korábbiaknak pirospozsgás egészsége, mert hiányzik a közös erőfeszítés társas öröme is, légzésütemük akadozóbb, mert köröskörül megritkult a kor levegője — de azért is, mert a magányos kapaszkodó, éppen most, magasabb csúcsokra ért. Mily áldozatok árán, minő viszonyok közepette, arról levelezése tanuskodik. „A népszerűség nagy szó. . . Van-e nekem? Keménynek? Toldynak? Tompának? Egy-kettő a választott, és már e két számba Vörösmarty sincs befoglalva. Népszerűség! De azért csak írjunk. Ez a mi életünk! az irodalom.” (II. 39.) „Nagy meggyőződés kell ahhoz, hogy az ember ily kevéssé csiklandós tárgyakról írjon; de én tudom, hogy nem hiába írok.” (II. 375.) Rosszul esik olvasnunk Toldy vállvergető biztatását: „E Pataki Füzeteknek örvendek. Nem elég nekünk egy centrum. . . Bár mindenüvé teremthetnénk egy Erdélyt!” (II. 157.) — de az bizonyos, hogy Sárospatak történetének fényes korszaka kezdődött, amikor Erdélyi elfoglalta katedráját. Tanórák, könyvtárrendezés, egyházi hatóságokkal való hosszadalmas levelezés, családi fészkeknek építése közben, céltáblájaként féltékeny kollégák rosszindulatú bosszantásainak, meggyőtörve

a „kálvinista bornírtság”, a „kálvinista izetlenségek” zaklatásaitól, melyek „örökös hánykodásban” tartják elméjét (II. 249.), küzd lankadatlanul a nagymúltú főiskolának, a nemzeti szellem egyik mentevárának fenyegetett önállásáért és pedagógiai reformjáért, szervezi a hazafias tüntetésnek szánt jubileumot, kitűzi a Kazinczy-ünnepségek országos jelszavát, tanácsokkal, könyvekkel szolgál tudós-barátainak, vivja filozófiai csatáit, történeti búvárlatokba mélyed, és *klasszikus tanulmányokat ír* — csak megismételhetjük Greguss ámuló kérdését: „Honnan kerül neked mindenre idő? Sárospatakon tán több az idő, mint Pesten?” (II. 358.) S ami politikai nézeteit illeti: „Mindenki tágít az elvekkkel, én fejeskedem” (II. 19.) — írja 1850-ben, s nincs semmi, ami ezt a vallomását megcáfolná. Mert az nem cáfolat és nem eltántorodás, hogy néhány év múlva, Petőfi arcképét rajzolván, már csak rezignációval szól „ama sebes léghuzam”-ról, „mely az akkori nemzedéket gyorsabb vérvéü idegizette”, hogy fanyar filozófiával tekint vissza amaz idő „szakálltalan bölcsészet”-ére, melynek „előjoga van minden népek és idők megégyezése szerint, az, hogy szabad neki hibázni” (*Válogatott művei*, 240, 241.) — ó, az a sebes léghuzam neki is jó ismerőse volt, az röpítette őt, noha óvatossággal, tűnődve haladót, pályafutása első szakaszában, az adta ajkára a nagy maga-fölszánás repeső ígét, midőn azon lelkendezett, hogy megy, siet „segíteni mozgatni a közvélemény gépezetét annál sebesebben, hogy aki forgó kerekeibe kapkodni merész, kapassék el s töressék össze” (I. 149.); hűthette aztán ezt a lelkesedést a nemzeti tragédia „vérfagyaláló keze”, lehetetlen nem kiérezni Erdélyi szavaiból a nosztalgiát, valamányszor „ama küzdelmes kor”-ra emlékezik, „mely egy nagy szakulásban tört meg” (*Válogatott művei*, 369.), pedig az olyan jellemek, mint az övé, a könnyen hevülő, de szalmalángú elméknél jobban megszenvedik az efféle töréseket, de az ilyen szellemek őrzik is aztán a kilobbant tüzek megmentett paraszait, s nekik köszönhető, hogy a reformkor hajdani ízzása, noha gyorsan elsistergett, hatására nézve mégis tartós fénytűnemenynek bizonyult, és a sötétség csak lassan tudott megbirkózni vele.

Tán eléggé kiviláglik már eddigi megjegyzéseinkből és idézeteinkből, milyen nagybecsű forrásanyagot nyert tudományunk e levélgűjteménnyel, nélkülözhetlent, akár egy korszak pulzusritmusának kitapintása, akár egy alkotói életpálya fölmérése a célunk. Köszönet illeti a családot a hagyaték megőrzéséért, T. Erdélyi Ilonát a kiadásért. Az a néhány kritikai észrevétel, mely — nem a teljesség igényével — idekiváncozik, érdemét nem homályosítja el. A bőséges jogzetaanyag néhány tévedését már felsorolta Mályuszné

Császár Edit (*Századok* 1962. 1—2. sz. 342—5.). Egy vidám nevezetességű botlását mások is szóvá tették (*Kortárs*, 1961. I. 471., *A könyv*, 1961. 4. sz. 21.); ugyanebben a tárgykörben másutt sem sikerült a szerkesztőknek eligazodnia: „Mózes törvénye halállal büntet, ha elfelejtik az asszonyok rovasát” — a levélíró itt nem Mózes I. könyvére utal, mint a jegyzet véli, hanem a Léviták könyvének rendelkezéseire. (II. 515.) Dobrossy, a titokzatos és kitűnő Dobrossy, midőn azt írja: „Mióta itt vagyok, németből Worte des Glaubens-t fordítam le” — aligha Schiller verséről beszél, hanem Lamennais művéről (*Paroles d'un Croyant*), melyet valóban lefordított. (I. 372.) Amikor egy levél Borsiczkyknak Pozsonyba érkezéséről tudósít, nem valószínű, hogy az Dénes, a pozsonyi jogakadémia tanára volna, inkább István, Trencsén híres ellenzéki követé. (I. 385.) Félreérti a jegyzet-író ezt a szövegrészt: „Szegény (Vachott) Sándor gazda, de nem tudja, hány csomó élete volt. Felesége sem tudja, hanem a napája...” — nem családtagokról van itt szó, hanem gabonáról. (II. 423.) A II. 444. lapon és a névmutatóban tévesen „Karsai” áll *Kassai* helyett. A „nyomtatási hibák” anek-

dotába illő esetét nem Arany János találta ki, megtörtént az valóban; ha jól emlékszem, az *Életképek* szedőjével. (II. 476.) Az *Ellenőr* Deregyei álnévű írója nem Lónyay Gábor, hanem — miként köztudomású — Kossuth. (II. 499.) Guyon az 572. számú levél keltének idején, 1860-ban nem élhetett „Kursid pasa néven Keleten”, mert már négy évvel azelőtt meghalt. (II. 505.)

A jegyzetelés munkáját nem kis mértékben segítette, és a magyarázatok becsét is növelte, hogy a szerkesztő fölhasználta az Erdélyi Tár eddigi kiaknázatlan, értékes forrásanyagait. Mint idézeteiből látni, az még sok fontos szöveget s adatot rejteteget, Erdélyi naplóit, drámáját, verseket, számadáskönyvét, világtörténetének tervezetét s elkészült fejezeteit, félbemaradt tanulmányokat, önéletrajzi vázlatait, s ki tudja, mit még. Mikor kerül sor mindezek kiadására? Remélhetjük-e Erdélyi-kutatásaink reneszánszát, míg nem ismerjük hagyatékának egészét? Erdélyi, a klasszikus író jogán, megkövetelheti, hogy életművének végre teljes és kritikai kiadása napvilágra kerüljön.

Lukácsy Sándor

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI

1—2. köt. Sajtó alá rendezte: Vargha Balázs. A bevezető tanulmányt Szauder József írta. Bp. 1962. Szépirodalmi K. 488; 514.

Az Idő valóban szétporlasztotta volna Kosztolányi versei nagy részét s csak a prózája élne? Mindenekelőtt ezzel a kérdéssel kellett szembenéznie az összegyűjtött versekben kalauzoló Szauder Józsefnek. A látszat, a felszín első pillantásra mintha a szkeptikus olvasó kérdésként megfogalmazott ítéletét igazolná. Hiszen hol van ebben a lírában nemcsak Ady egyetemessége, de akár Babits nemzeti értelemben is mindig érzékeny költői felelőssége? 19 utáni lelkiismeret-furdalásában megszületett időtállóan nagy prózája; lírában azonban ekkor is csak a szociális színezetű érdeklődés s mindenekelőtt az emberi fájdalom kiéneklése felé tárgult költészete.

Szauder József tanulmányába beolvastotta a Kosztolányi irodalom legjobb darabjainak (József Attila, Szabó Lőrinc, Barta János, Komlós Aladár s mások írásai) időt álló gondolatait. Szabó Lőrinc művészi érzékenységi felismerései mellett a legtermékenyebb hatást, nem kétséges, Bóka László: Kosztolányi Dezső: Vázlatok egy arcképhez c. írástól kapta. Bóka bontotta ki Kosztolányi társadalmi élményeinek hiteles osztálygyökereit, a bácskai magyar kereskedő polgárságból jött literátor világlátásának alapját. Ez kétségtelenül sok mindent megmagyaráz korai műveltségéről, amelyben a Szabolcs-

ka előtti hódolás megfert a polgári kultúra dekadens hajtásai iránti rajongással. S főleg megérteti 19 körüli magatartását. Az összegyűjtött versek előszóirójának ezt a felismerést a művészet nyelvére kellett fordítania, s Kosztolányi lírai pályáján megtalálni s felmutatni a versbeli lecsapódását mindennek. Szauder, aki a Hajnali részegség motívumainak kialakulását végigkísérte egy régebbi tanulmányában, biztos érzékkel ismerte fel most is azt a három nagy verset, amely összefoglalóan reprezentálja Kosztolányi líráját: *Hajnali részegség*, *Halotti beszéd*, *Szeptemberi áhítat*. Jó ízléssel, s biztos irodalmi érzékkel ítélkezik az addig vezető út etapjairól. Kitűnően jellemzi mindjárt első kötetét, a *Négy fal közöttet*: „... az átmeneti, de inkább a régi ízlésre, régi stílusra visszamutatató állapotot veri vissza a *Négy fal között* című kötete, s mindazt, amit ennek időkorében (1904 és 1907 között) írt.” (9.) Kosztolányi első magyarmegtalálását *A szegény kisgyermek panasza*: *ai*-ban ismeri fel. Elemzi rétegeződését, s találon beszél még ekkor is a „szerepbe stilizált” költőről (5.). Közben számba veszi az az idő tájt fordított (*Modern költők* címmel kiadott) külföldi költő-példák (pl. Hérédia, Leconte de Lisle s még Maupassant versei is) hatását Kosztolányi induló korszakának verseire.